

Nr 236.

Av herr **Friggeråker**, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition angående den fortsatta utbyggnaden och organisationen av landets försvarskrafter.

I Kungl. Maj:ts proposition nr 210 angående den fortsatta utbyggnaden och organisationen av landets försvarskrafter föreslås riksdagen besluta, att den fortsatta utbyggnaden och organisationen av försvarsväsendet under budgetåren 1942/43—1946/47 skall äga rum i huvudsak efter den av Kungl. Maj:t framlagda planen.

Om nödvändigheten av att få en plan fastställd för försvarskrafternas fortsatta utbyggnad och deras fredsmässiga organisation torde delade meningar knappast råda. Här och var ha dock röster höjts mot att under nuvarande krisförhållanden, då upprätthållandet av den förstärkta försvarsberedskapen synes vara den mest angelägna uppgiften, vidtaga en så avsevärd utbyggnad av försvarsväsendets fredsorganisation som den av Kungl. Maj:t nu föreslagna. Tveksamheten i sistnämnt avseende torde i någon mån bero därpå, att den utredning, som föregått Kungl. Maj:ts nu föreliggande förslag, skett med sådan skyndsamhet och under sådana förhållanden, att övervägandena i olika detaljfrågor likaväl som i vissa principfrågor av större räckvidd icke kunnat ske så, att alla inverkanfaktorer kunnat komma under bedömande. Detta återspeglar sig i olika sammanhang i propositionen, där Kungl. Maj:t ansett sig icke för närvarande kunna fatta definitiv ståndpunkt utan anmält, att spörsmålen skola göras till föremål för ytterligare utredningar. Det föreliggande förslaget avser också att vara en plan, som det ankommer på riksdagen att fastställa att i huvudsak ligga till grund för den fortsatta utbyggnaden av försvarskrafterna. Möjlighet lämnas alltså öppen för de justeringar, som med anledning av under hand gjorda erfarenheter eller eljest må befinnas erforderliga och lämpliga.

Denna omständighet skulle anses kunna onödiggöra en närmare granskning av vissa i propositionen berörda frågor, vilka enligt Kungl. Maj:ts förslag komma att utredningsvägen göras till föremål för ytterligare överväganden. Likväl förefinnes utan tvekan skäl för en närmare granskning redan nu av vissa principiella spörsmål och därmed sammanhörande detaljproblem. Hit hör bland annat frågan om avvägningen mellan olika personalgrupper inom försvaret, vilken fråga i första hand berör försvarsväsendets effektivitet men också äger samband med möjligheterna att åstadkomma elasticitet inom organisationen.

Frågan om effektiviteten inom försvarsväsendet är inte enbart ett personalproblem. Ostridigt torde emellertid vara, att personaltillgångarnas kvalitet och ut-

nyttjande äro ytterst betydelsefulla faktorer för att förläna försvarsorganisationen önskvärd effektivitet. Vägande invändningar mot att här vid behandlingen av effektivitetsproblemet inskränka detta till att avse en fråga om personaltillgångarna torde därför inte kunna göras. I ett annat och större sammanhang har problemet berörts av överbefälhavaren i dennes yttrande över försvarsutredningens betänkande. Överbefälhavaren har nämligen framhållit (propositionen sid. 22), att det vore en avvägningsfråga, vilket som skänkte den största valutan ur försvarssynpunkt; en större kvantitet med lägre kvalitet eller en mindre kvantitet med högre kvalitet.

Avgränsat till spörsmålet om befälskadrernas omfattning och sammansättning uppkommer också här fråga, efter vilka grunder kvalitets- och kvantitetssynpunkterna skola vägas mot varandra. Därvid kan man inte bortse från att det förefinnes ett minimibehov, som inte kan underskridas utan uppenbara vådor. Under alla förhållanden måste dock högsta tänkbara mått av effektivitet uppkomma, när samtliga befälsposter såväl i fred som under krigsförhållanden besättas med aktiva beställningshavare. Ju mer man avlägsnar sig från att utnyttja aktivt befäl, ju mindre effekt utvinnes av de förhållandevis höga försvarskostnaderna.

Frågan om mobiliseringskaderns förseende med befäl i olika grader har i realiteten varit föremål för riksdagens prövning redan under år 1941 i samband med behandling av propositionen nr 318 med förslag till värnpliktslag. Det då föreliggande förslaget, som riksdagen i huvudsak godkände, innebar att uttagning och utbildning av värnpliktigt befäl redan i fredstid skulle förekomma i rätt stor omfattning, och för de sålunda uttagna skulle tjänstgöringstiden i vissa fall avsevärt förlängas. Som ett allmänt önskemål framhölls, att uttagningen av det värnpliktiga befälet i möjligaste mån skulle äga rum på frivillighetens grund; tvångsuttagning skulle dock i mån av behov förekomma. Ehuru ny värnpliktslag sålunda redan antagits, torde verkningarna i vissa avseenden av riksdagens då fattade beslut först i samband med nu föreliggande proposition kunna överblickas i sitt större sammanhang. Självfallet äger frågan ett oupplösligt samband med spörsmålet om de olika truppförbandens (motsv.) fredsbehov av befäl i olika grader och beställningar.

En mycket central punkt vid personalberäkningarna för de utbyggda försvarskrafter, som föreslås i den nu föreliggande propositionen, utgör problemet om att skapa största möjliga elasticitet inom personalorganisationen. Olika möjligheter härför ha ingående prövats av 1941 års försvarsutredning och 1942 års försvarsberedning, och frågan har av allt att döma föranlett åtskilliga uttalanden av de myndigheter och personalsammanslutningar, som beretts tillfälle avgiva yttrande över försvarsutredningens betänkande. Uppfattningarna om ändamålsenligheten överhuvud av att skapa en dylik elasticitet ha varit delade och äro ännu mera skiftande beträffande förslagen att åstadkomma densamma. Föredragande departementschefen har sammanfattningsvis ansett sig kunna konstatera (propositionen sid. 64), att den föreslagna personalorganisationen kommer att inrymma åtskilliga

elasticitetsmoment bl. a., att ett flertal beställningar, som bort upptagas på ordinarie stat, besättes med till ständig tjänstgöring inkallad reservpersonal, att anställningsformen "extra ordinarie" kommer att tillämpas beträffande den lägsta officersgraden, att s. k. arvodesbefattningar och icke-ordinarie civila befattningar vid en ev. begränsning av försvarsorganisationen kunna bestridas av personal på aktiv stat samt att en förhållandevis mycket stor avgång av aktiv personal årligen förekommer inom försvarsväsendet. Härutöver har departementschefen förklarat sig skola föranstalta om en ytterligare utredning rörande elasticitetsproblemet, närmast med anledning av att 1942 års försvarsberedning ifrågasatt, om icke anställningsformen "extra ordinarie" skulle kunna tillämpas för ytterligare ett antal militära och civilmilitära beställningshavare.

Propositionen innehåller emellertid ytterligare ett elasticitetsmoment, vilket i det föregående inte särskilt omnämnts, nämligen en förhållandevis mycket stor kader av fast anställt manskap. Härom har 1941 års försvarsutredning framhållit (betänkandet sid. 39, propositionen sid. 57): "Manskskadrerna bestå av kontraktsanställd personal, som relativt snabbt omsättes. Därav följer, att förändringar i dessa kadrer kunna inom måttliga gränser vidtagas på förhållandevis kort tid, därest så skulle anses nödvändigt". Utan tvekan är detta konstaterande riktigt. Att företrädesvis av denna anledning hålla mycket stora manskskadrer innebär emellertid en betydande risk för att effektiviteten inom försvarsväsendet blir eftersatt, och i så fall bli försvarskostnaderna för höga i förhållande till den erhållna valutan.

Såväl 1901 som 1914 års försvarsorganisationer byggde på mycket stora kadrer av fast anställt manskap. Antalet stammanskap (oberäknat musikmanskap) utgjorde enbart vid armén enligt den förra försvarsordningen 14,749 och enligt den senare 13,187. För att ytterligare siffermässigt belysa utvecklingen så reducerades arméns stamkader av manskap 1925 till 6,241 beställningar och utbyggnaden av försvarsorganisationen genom 1936 års försvarsbeslut medförde en mycket obetydlig ökning härav, nämligen till 6,667 beställningar. Enligt den föreliggande propositionen skall antalet fast anställt manskap vid försvarsväsendet ökas; i vilken utsträckning är icke officiellt, men man torde på grundval av de av 1941 års försvarsutredning publicerade beräkningarna kunna utgå från att antalet fast anställt manskap vid armén kommer att bli obetydligt mindre än i 1901 och 1914 års försvarsorganisationer.

Erfarenheterna beträffande möjligheterna att med tillfredsställande resultat rekrytera mycket stora manskskadrer inom vårt land äro icke de bästa. I propositionen till 1914 års riksdag angående den nya härordningen — för att också i fortsättningen belysa förhållandena vid armén — konstaterades, att organisationen av det fast anställda underbefälet vore otillfredsställande. Betydande rekryterings svårigheter förefunnes. "Följden har blivit, dels att ett betydligt antal vakanser förefinnes inom underbefälsgraderna, och dels att man för att över huvud taget kunna erhålla något underbefäl stundom måst antaga volontärer, vilka icke hållit

måttet i kvalitativt avseende. Till följd av dessa omständigheter har härordningen blivit relativt dyr i förhållande till den valuta som erhålles". Erfarenheterna från 1914 års försvarsordning voro desamma. Den 1 november 1920 utgjorde antalet vakanser vid armén i procent uttryckt 57,9. 1919 års försvarsrevision framhöll, att rekryteringen slagit fel också i kvalitativt avseende. "I samma mån som rekryteringssvårigheterna ökades, sågo truppförbandscheferna sig nödsakade att sänka sina fordringar på volontärmaterielets kvalitet för att icke behöva stå inför utsikten av så stora vakanser, att tjänstens behöriga upprätthållande därigenom skulle äventyras. Detta allmänt kända förhållande bestyrkes bland annat därav, att ett mycket stort antal av de antagna volontärerna icke kunde befordras eller användas som beställningsmän." Förhållandena vid marinen voro under denna tid för övrigt likartade de vid armén. Det framgår, bl. a. av uttalanden av år 1912 tillkallade sakkunniga för utredning av vissa frågor rörande skeppsgossekårerna, att flottan hade att dragas med stora vakanser. Sin slutsats, att skeppsgossekårerna voro nödvändiga, grundade dessa sakkunniga på att antalet vakanser vid flottan skulle ha varit betydligt större, därest icke skeppsgossekårerna funnits.

Utän tvekan torde de allmänna förutsättningarna för att manskapsrekryteringen numera skall ge ett förhållandevis gott resultat vara betydligt bättre än under de tidsperioder, varifrån ovan anförda exempel äro hämtade. Därför lär det dock icke vara rådligt att helt bortse från de erfarenheter, som hittills gjorts beträffande möjligheten att tillfredsställande rekrytera större manskapskadrer. Dessa erfarenheter böra i stället nyttiggöras, och åtgärder vidtagas för att i möjligaste mån eliminera med manskapsrekryteringen sammanhörande riskmoment.

Befintligheten av dylika riskmoment har också framhävts av 1942 års försvarsberedning, som framhåller (propositionen sid. 51), att försvarsutredningen föreslagit en procentuellt större ökning av antalet fast anställt manskap än av antalet underofficerare. Även om hänsyn därvid toges till den förlängning av den första anställningstiden, som försvarsutredningen föreslagit, "måste likväl möjligheterna till underofficersbefordran bliva procentuellt mindre för dem, som taga fast anställning vid armén, än vad för närvarande är fallet. Detta kan leda till försämrad rekrytering". Kungl. Maj:t har dock i föreliggande proposition i stort biträtt försvarsutredningens förslag ifråga om avvägningen mellan antalet fast anställt manskap och antalet underofficerare.

Det allmänt kända förhållandet, att ungdomen i allt större utsträckning söker sig till sådana yrkesområden, inom vilka framtidsmöjligheterna te sig relativt ljusa, gör det till en angelägenhet av största betydelse, att befordringsmöjligheterna inom försvarsväsendet inte försämrats i förhållande till för närvarande, allrahelst som dessa möjligheter inte ens nu äro särskilt goda. Åtgärden att väsentligt öka manskapskadern utan att samtidigt vidtaga åtgärder för att bibehålla befordringsmöjligheterna vid samma procentuella nivå som tidigare måste komma att menligt inverka på rekryteringen. Tillgodoseendet av elasticitetskravet genom att öka manskapskaderna utan en motsvarande ökning av antalet underofficerare

lär sålunda komma att medföra, att utbytet av de på försvarsväsendet nedlagda kostnaderna blir mindre än eljest.

Från dessa utgångspunkter lär en i förhållande till 1941 års försvarsutredning och den föreliggande propositionen reducerad manskapskader vara erforderlig för att ett kvalitativt fullgott resultat av manskapsrekryteringen skall kunna påräknas. Möjligheterna för en mera vittgående sådan reducereing torde dock få anses begränsade, eftersom behovet av någorlunda kvalificerat utbildningsbefäl och förhandsmän vid truppförbanden (motsv.) icke lär kunna fyllas genom anlitande i större utsträckning av värnpliktigt befäl. Ändock torde vissa förutsättningar för en reducereing av stamkader finnas, och dessa böra på anförda skäl tillvaratagas. Främst torde därvid böra uppmärksammas, att de av 1941 års försvarsutredning föreslagna personalstaterna, såsom närmare framgår av utredningens betänkande, i vissa fall räkna med ett förhållandevis stort antal fast anställda meniga.

Sistnämnda förhållande är rådande vid vissa av arméns specialtruppslag, kavalleriet, pansartrupperna, artilleriet och luftvärnet samt vid flottan och kustartilleriet. I samband med behandlingen av frågan om befordringsförhållandena inom kavalleriets manskapsgrader framhåller sålunda föredragande departementschefen bl. a. (propositionen sid. 225), att vissa beställningshavare vid kavalleriet icke äro avsedda att erhålla furirsutbildning, och därför icke kunna vinna furirsbefordran. Pansartruppernas behov av fast anställt manskap behandlas av departementschefen (propositionen sid. 233) med utgångspunkt från ett av chefen för armén i remissyttrandet framfört förslag om en avsevärd utökning av framförallt antalet meniga. Departementschefen biträder delvis chefens för armén uppfattning och föreslår en kader av bl. a. vicekorpraler och meniga av sådan storleksordning, att det också här torde komma att föreligga organisatoriska hinder för de fast anställda att få genomgå furirsutbildning och vinna befordran till furirer. Beträffande artilleriet finner departementschefen (propositionen sid. 237) av försvarsutredningen föreslagna personalkader lämpligt avvägda. Utredningsförslaget på denna punkt synes innefatta ett större antal beställningar för meniga än som kan anses oundgängligen erforderligt för underbefälsrekryteringen. För flottans vidkommande föreslås ifråga om fast anställt manskap en personalkader, som innefattar ett betydligt större antal meniga än furirer (propositionen sid. 487), trots att föredragande departementschefen ansett sig kunna i förhållande till försvarsutredningens förslag något minska antalet meniga. Förhållandet är likartat vid kustartilleriet, där departementschefen (propositionen sid. 546) dock, under erinran om att proportionerna mellan antalet meniga och antalet underbefäl varit sämre i 1936 års försvarsordning, i allt väsentligt ansluter sig till de av försvarsutredningen för kustartilleriet gjorda personalberäkningarna.

Det synes uppenbart, att hållandet av en stamkader, inom vilken inte samtliga därför lämpliga beställningshavare kunna genomgå underbefälsutbildning och vinna befordran till underbefälsställning, medför ett ytterligt allvarligt riskmoment för att rekryteringsutfallet skall bli dåligt. Efter den förlängning av tjänstgörings-

tiden för de värnpliktiga i allmänhet, som definitivt beslöts av 1941 års riksdag, lära de befattningar, för vilka man hittills ansett sig nödsakad hålla en förhållandevis stor och relativt dyr stamkader av meniga, kunna bestridas av värnpliktiga. I förekommande fall torde det böra övervägas att på sätt i andra sammanhang förordats utbyta också militär personal i manskapsställning mot civilanställd personal. Detta torde med fördel låta sig göra bl. a. beträffande de vid kavalleriet såsom remontryttare avsedda meniga och underbefäl i lägre grader. Genom att vidtaga den reducering av kadern av fast anställda meniga, som betingas av önskemålet att låta varje fast anställd i händelse av lämplighet härför genomgå fullständig underbefälsutbildning och vinna befordran till underbefälsbeställning, skapas en del av de nödvändiga förutsättningarna för att manskapsrekryteringen skall ge det ur kvalitativ synpunkt önskvärda resultatet.

I stor utsträckning skulle till samma resultat bidra en i förhållande till propositionens förslag ändrad avvägning mellan antalet underofficerare på aktiv stat och antalet furirer. I åtskilliga av de befattningar, som i propositionen föreslås skola bestridas av pensionerade underofficerare i arvodesbefattning, ha hittills underofficerare på aktiv stat varit placerade. Med hänsyn till att den föreslagna organisationen ändock inrymmer så många elasticitetsmoment, bl. a. det förhållandet att den årliga avgången från aktiv stat inom försvarsväsendet är förhållandevis stor, framförallt ifråga om antalet underofficerare, kan ett utbyte av ett antal underbefälsbeställningar mot ett antal underofficersbeställningar på aktiv stat icke medföra någon mera betydelsefull minskning av elasticiteten men väl leda till förbättrad manskapsrekrytering och därmed till ökad effektivitet inom försvarsorganisationen.

Utfallet av manskapsrekryteringen är emellertid beroende av ytterligare några faktorer. Hit hör framförallt frågan om att förhjälpa de avgående fast anställda till framtida utkomst. Denna fråga blir av allra största betydelse, om stamkadern av manskap får den i propositionen föreslagna storleksordningen, utan att framtidsmöjligheterna i den militära tjänsten i motsvarande mån förbättras, och om den första anställningstiden genomsnittligt förlänges med ett år. Följdverkningarna härav ha för övrigt uppmärksammats av 1942 års försvarsberedning och föranlett departementschefen uttala (propositionen sid. 54), att frågorna om det fast anställda manskapets antal och kontraktstid samt civilanställningsförhållandena måste allvarligt bedömas ur rent militära synpunkter. "En förutsättning för en god manskapsrekrytering är nämligen, att dessa frågor erhålla en tillfredställande lösning." Departementschefen förordar i detta sammanhang, att civilanställningsfrågan upptages till förnyat övervägande. Här må av denna anledning endast understrykas vikten av att denna utredning snarast möjligt kommer till stånd — vid sidan av andra åtgärder, som äro ägnade att tillgodose den nya försvarsorganisationens behov av dugligt fast anställt underbefäl.

Det har i det föregående framhållits, att en god manskapsrekrytering befrämjas av en sådan reducering av antalet fast anställda meniga, att hinder av organisa-

torisk art icke uppställas för att varje därtill lämplig fast anställd skall få genomgå den fullständiga underbefälsutbildningen och vinna befordran till underbefälsbeställning. I konsekvens härmed bör också den kvalificerade befälstillgång, försvarsväsendet härigenom kommer att erhålla, militärt utnyttjas på ett ändamålsenligt sätt icke blott under den aktiva tjänstetiden utan även efter dennas slut. Frågans senare ävsnitt kan måhända sägas i viss utsträckning ligga utanför ramen av riksdagens prövning, enär det närmast ankommer på Kungl. Maj:t att reglera dessa förhållanden, men med hänsyn till den stora betydelse för en fullgod manskapsrekrytering och därmed för försvarsväsendets effektivitet, som den berörda frågan har, må det här tillåtas att anföra några synpunkter på ämnet.

I ett radioanförande den 3 februari innevarande år lämnade chefen för armén en redogörelse för utbildningsförhållandena vid armén enligt det av 1941 års försvarsutredning då nyligen framlagda förslaget och behandlade därvid bl. a. frågan om vidarebefordran av det fast anställda manskapet och betydelsen ur civilanställningssynpunkt för de fast anställda, som icke kunde vinna befordran till officerare eller underofficerare, av att få genomgå försvarsväsendets läroverk. I anslutning härtill framhöll chefen för armén: "Armén vill på nyssnämnt sätt söka att i sina befälsskärer tillgodogöra sig de män, som äga de mest utpräglade anlagen för det militära yrket. Dem skall den värnpliktiga ungdomen anförtros under värnpliktstiden." Ifrågavarande uttalande utgör ett ytterligare bevis för nödvändigheten av bästa möjliga manskapsrekrytering. Denna nödvändighet har visserligen av ingen bestritts, men man måste då å andra sidan vara beredd att vidtaga alla åtgärder, som kunna leda fram till avsett resultat.

Inom den av Kungl. Maj:t föreslagna stora stamkadern av manskap kommer årligen av omsättningsskäl och på grund av dåliga framtidsmöjligheter i den militära tjänsten att avgå ett mycket stort antal beställningshavare med fullständig underbefälsutbildning och längre eller kortare tids praktisk tjänstgöring på kvalificerade underbefälsposter. Dessa avgående fast anställda stå till förfogande för mobiliseringskadern såsom värnpliktiga. En del av dem kommer, såsom av propositionen närmare framgår, att vinna befordran till reservunderofficerare och blir i denna egenskap skyldig att fullgöra viss tjänstgöring i fredstid, varigenom de militära kunskaperna och färdigheterna bibehållas till fördel för effektiviteten inom försvarsorganisationen. Däremot torde det fortfarande vara oklart, hur majoriteten av de avgående skall utnyttjas i händelse av mobilisering.

Ett tillfälle att skapa klarhet härutinnan erbjöd sig under år 1941 i samband med riksdagens behandling av den tidigare här omnämnda, då föreliggande propositionen med förslag till värnpliktslag. Av nämnda proposition framgick emellertid inte, hur de f. d. fast anställda i stort äro avsedda att militärt utnyttjas efter avgången från aktiv stat, blott att till värnpliktiga officerare och underofficerare skulle vid samtliga försvarsgrenar utbildas ett förhållandevis stort antal värnpliktiga. Riksdagen anslöt sig till propositionens förslag, och Kungl. Maj:t utfärdade sedermera den nya värnpliktslagen och i anslutning härtill ny inskriv-

ningsförförordning. Stadgandena i sistnämnda förförordning ge vid handen, att från fullgörande av värnpliktstjänstgöring i fredstid skall vara befriad den, som innehaff fast anställning under en tid av minst tre år.

Sistnämnda förhållande får ses mot bakgrunden av att de fast anställda frivilligt åtaga sig att fullgöra en avsevärt längre tids militärtjänstgöring än som ålägges de värnpliktiga och kan alltså på sitt sätt ha ett positivt rekryteringsfrämjande syfte. Fråga är dock, om icke detta syftemål förfelas, därest inte de fast anställda bibringas den bestämda känslan, att deras längre aktiva tjänstetid, deras bättre utbildning och deras tjänsterutin äro avsedda att utnyttjas på ett rationellt och effektivt sätt. Av denna anledning synes möjlighet böra öppnas för det fast anställda manskapet att i samband med avgång från beställning på aktiv stat vinna befördran till värnpliktigt befäl. I sistnämnda egenskap böra de f. d. fast anställda vara skyldiga att fullgöra åtminstone en repetitionsövning, varigenom deras kvalitet inom mobiliseringskadern ytterligare förbättras eller i vart fall bibehålles.

Sammantaget synes det alltså, då frågan om personalorganisationens principiella struktur inom de utökade försvarskrafterna skall avgöras, tillhöra en av de mest angelägna åtgärder, att det system med fast anställt manskap, som i princip tillämpats sedan genomförandet av 1901 års försvarsorganisation, blir så effektivt som möjligt. Här framförda synpunkter torde därvidlag vara av natur att böra beaktas. De i motionen föreslagna åtgärder, vilka syfta till att göra stamkadern av manskap till rekryteringskälla för samtliga försvarsväsendets befälskategorier, torde bidraga till att avsevärt förbättra det kvalitativa utfallet av den omfattande, årliga manskapsrekryteringen och därmed också bidraga till att säkerställa en god effektivitet inom försvaret.

Med hänvisning till det anförda hemställes,

dels att riksdagen i anledning av i proposition nr 210 angiven förutsättning, att ytterligare prövning i särskild ordning av personalbehovet skall äga rum för varje budgetår, måtte uttala, att vid framläggandet av förslag härutinnan ovan anförda skäl för önskvärdheten av att begränsa staterna för fast anställt manskap böra beaktas,

dels ock att riksdagen måtte uttala sin anslutning till i motionen anförda synpunkter på betydelsen av att frågan om det långtidsutbildade fast anställda manskapets effektiva utnyttjande även för tillgodoseendet av krigsorganisationens befälsbehov uppmärksammas, varigenom ett i förhållande till kostnaderna för volontärinstitutionen tillfredsställande utbyte kan erhållas.

Stockholm den 25 april 1942.

Joh. Friggeråker.